

Biológia zomierajúcich demokracií

Ladislav Kováč

Politická história sveta v skratke: V antike mýtus o Zlatom veku ľudstva a jeho úpadku; v polovici 19. storočia presvedčenie Karla Marxa, že sa zaviera predohra dejín a vybudovaním komunizmu začnú skutočné dejiny; koncom 20. storočia tvrdenie Francisa Fukuyamu, že pád komunizmu znamená koniec dejín a „všeobecné nastolenie demokracie ako definitívnej formy vládnutia“; až po súčasnosť, keď americkí politológovia Steven Levitsky a Daniel Ziblatt v r. 2018 skonštatovali, že „demokracie zomierajú“.

K pochopeniu súčasného stavu potrebujeme biológiu

Ľudia ako živočíchy, ktorým v 18. storočí dal biológ Carl Linné taxonomické označenie *Homo sapiens* (človek múdry), boli prirodzeným výberom vyformovaní tak, aby dokázali prežiť behom éry, ktorú geológovia nazývajú pleistocén (2,6 miliónov až 12 tisíc rokov pred našim letopočtom). Za túto dobu sa v podstate vytvorilo to, čo nazývame „ľudská prirodzenosť“ a čo bolo uložené ako biologická pamäť do našich génov. Súčasťou ľudskej prirodzenosti je artefakcia: schopnosť používať nástroje, zhotovovať artefakty. ňou sa líšime od iných živočíšnych príbuzných. Artefakty spočiatku mali len materiálnu povahu, ale neskôr k nim pribudli nehmotné, symbolické artefakty. Artefakcia dala vznik kultúre. Kultúrou sa človek nestal „odprírodným“, ale „nadprírodným“.

V pleistocénovej ére ľudia žili v malých sociálnych skupinách ako lovci a zberačky, pravdepodobne po väčšinu času v africkej savane. Kultúra preniesla ľudí do umelého, arteficiálneho prostredia, iného než boli prírodné podmienky v savane: postupne rástla veľkosť ľudských skupín, vznikali mestá, obchodovanie, trh, národné štáty, umenie, veda a technika. Dnes v takomto prostredí ľudia žijú v obrovských skupinách, pozostávajúcich z miliónov anonymných jednotlivcov, ktorí navzájom spolupracujú a komunikujú. Symbolické artefakty urobili z ľudí „symbolizujúce živočíchy“. Ako je to možné, keď máme tie isté gény aké mali naši predkovia v savane a teda ľudská prirodzenosť sa nezmenila?

V 18. storočí filozofi osvietenstva kontinentálnej Európy, nadšení úspechmi vtedajšej vedy, pripisovali tento vzostup ľudstva sile ľudského rozumu. Aj Zakladajúci Otcovia Spojených štátov amerických verili, že človek je racionálnou bytosťou, schopnou riešiť problémy za pomoci rozumu. Ibaže, ovplyvnení puritánskou tradíciou kalvinizmu, boli si vedomí ľudskej slabosti a omylnosti (podľa nich ako prejavu „dedičného hriechu“, spáchaného biblickými Adamom a Evou), a teda aj nevyhnutnosti správneho vládnutia. Najlepšie riešenie na vytvorenie rozumnej spoločnosti videli v demokracii ako systému kontrol a vyvážených právomocí, ktorý ovládaným dával možnosť kontrolovať vládnucich a nútil vládu, aby sa aj sama kontrolovala. Systém automaticky stabilizovali početné spätné väzby.

Karol Marx, inšpirovaný osvietenskou vierou na rozum, ale aj faktom, že spoznanie prírodných zákonov umožnilo ich využívať k prospechu ľudstva, sa pokúsil „odhaliť ekonomické zákony pohybu spoločnosti“ (ktoré sa mu asi zdali byť analogické Newtonovým zákonom mechanického pohybu) a využiť ich pre „vedecké riadenie spoločnosti“. Marxistický komunizmus sa stal gigantickým experimentom, ktorým sa v 20. storočí testoval európsky racionalizmus. Experiment zlyhal. Ako som napísal v „Prírodopise komunizmu“,

„komunizmus tým, že zásadne zredukoval kultúrny polymorfizmus, odlúpol kultúrne vrstvy a obnažil človeka až na jeho biologický stržeh. /.../ Namiesto racionálnych inštitúcií spontánna dynamika spoločnosti za komunizmu viedla k inštitúciám, ktoré mierou svojej iracionality nemajú precedens v dejinách. Vznikol politický a ekonomický systém, ktorému v podstate chýbali akékoľvek spätné väzby.“

Komunizmus je trvalou lekciou

Krach komunizmu vyvrátil hypotézu, že ľudia sú racionálne živočíchy. Paralelne s jeho rozpadom prebehla v kognitívnych vedách „afektívna revolúcia“: V optike kognitívnej biológie emócie sú neoddeliteľné od ľudského poznávania, ba predstavujú priam centrálnu časť poznávania vôbec. Ľudia nie sú bytosti racionálne, ale racionalizujúce, opierajú sa o emócie a uchylujú k mýtom. Emócie sú hnacou silou celej kultúry.

Spočiatku primitívne ľudské bytosti, neisté, plné strachu, ohromené nekontrolovateľnými silami prírody, si tieto prírodné sily zosobňovali a zbožšťovali a skláňali sa pred nimi s pokorou a posvätnou bážňou. Ako kultúra postupovala a prírodné sily boli dopĺňované sociálnymi silami, strach a neistota nútili ľudí organizovať sa do väčších súdržných skupín a v nich prejavovať oddanosť a bázeň voči vodcom – ba aj ich zbožšťovať. Zároveň sa artefakty kultúry vyvíjali tak, aby oslabovali záporné emócie a naopak, posilňovali pozitívne emócie tým, že podporovali umelé potreby a s nimi nezastaviteľnú honbu za slasťou.

Ľudia sme rozporuplné bytosti, nekonzistentná zmes prírody a kultúry, ovládaní jednou aj druhou. Až donedávna biológovia poväčšine považovali ľudského jedinca za darvinovskú jednotku, ktorá komunikuje s inými jedincami v záujme svojho osobného prežitia. Signály, ktoré jedinec vysiela, by mali meniť správanie ich príjemcu tak, aby zvýhodňovalo vysielať signálov. Podľa teórie „sebeckých génov“ Richarda Dawkinsa je v záujme sebeckých génov, aby signály slúžili na klamanie nositeľov iných, nemenej sebeckých génov. Potom by sa dala ľudská kultúra vo svojom celku vykladať ako kolosálny podvod: klamanie prírody, klamanie iných ľudí, klamanie v obchodovaní a v politike. Podľa biológa Roberta Triversa prirodzený výber vybavil ľudského jedinca schopnosťou sebaklamu: aby sme šikovne klamali iných, musíme najprv o svojich úmysloch dôkladne klamať sami seba. (Tieto biologické teórie ľudského sebeckta sa dobre dopĺňovali s ekonomickou teóriou „racionálneho človeka“ ako sebeckého konzumenta – dnes, chvalabohu, nová behaviorálna ekonómia pohľad ekonómov mení.)

Spirituálne základy spoločnosti (SZS)

Ako vysvetliť, že práve kultúra pozdvihla ľudského živočícha z jeho „prírodného stavu“ v africkej savane na úroveň civilizovaného tvora, šľachteného vzdelávaním, schopného seba prekročenia a dokonca aj ochotného položiť život za ideu (tak človeka definoval Pavel Jozef Šafárik)? Optikou biológie sa ľudia javia ako bytosti, čo žijú v dvoch rozdielnych svetoch: v reálnom a v symbolickom, spirituálnom. Kultúra predstavuje vyššiu darvinovskú jednotku, ktorej dominujú artefakty a ktorej sú jednotliví ľudia podriadení. Inštitúcie, ako artefakty vytvorené evolúciou – morálka, náboženstvo, politické organizácie, zákony, tradície a obyčaje – majú svoju symbolickú, spirituálnu časť. Je to táto časť, čo prináša zisk v podobe „sociálneho kapitálu“ a predstavuje základy, na ktorých je postavená ľudská spoločnosť. Túto symbolickú časť môžeme nazývať „spirituálnymi základmi spoločnosti“ (SZS). Sú potrebné k tomu, aby udržovali sociálnu stavbu funkčnú a stabilnú. My sme si ich významu možno neboli dost' vedomí, pokiaľ spoločnosť fungovala bez väčších problémov.

V našej dobe sa SZS postupne rozpadajú. Dôsledkom je nestabilita existujúcich sociálnych systémov, vrátane demokracie. Je paradoxné, že práve veda ako podstatná súčasť kultúry je dnes hlavným vinníkom tohto oslabenia: tým, že odhaľuje pomýlené ilúzie, ktoré ľudstvo malo o sebe a že poukazuje na nesúrodosť a protikladnosť výbavy ľudského živočícha. Navyše, veda spolu s jej nevlastným dieťaťom, technikou, ohromne zrýchľujú dynamiku spoločností a zvyšujú zložitosť sveta.

Demokracia, o ktorej sa často hovorilo, že je vyjadrením „múdrosti davu“, fungovala dobre, kým udalosti boli menej komplexné a ich počet znesiteľný, kým spoločnosti boli relatívne jednoduché, SFS stabilné, ľudské poznanie sporé a počet dát, aké ľudstvo dokázalo spracovať, obmedzený. Dnes, v uponáhľanej „post-pravdovej“ dobe, s rozkolísanými a rozpadajúcimi sa SZS a s hypertrofiou internetových sociálnych sietí, klamstvá a falošné správy sa stávajú bežnými a na miesto sebaklamu nastupuje u mnohých politikov očividné pokrytectvo. Kombinované s ekonomickými zmätkami a narastajúcim medzinárodným napätím spôsobujú, že populácie vo svojom celku strácajú pocit istoty a bezpečia a uchýľujú sa k stádovej, predcivilizačnej identite a k oddanosti silným, sebedovomým vodcom. Takíto vodcovia, demokraticky zvolení, môžu využiť prostriedky moderných technológií k tomu, aby menili liberálnu demokraciu na jej „iliberálnu“ karikatúru, označovanú eufemisticky ako „riadenú“, „manažovanú“ alebo „technokratickú“ demokraciu.

Tradičný strach z bohov alebo z Boha a posmrtného trestu, z autority štátu a zo sociálneho vyradenia je postupne nahrádzaný „prízemnými“ obavami z ohrozenia zamestnania, nástupu umelej inteligencie a robotov, z klimatickej zmeny a migračnej explózie. Sekulárny humanizmus, pestovaný menšinou veľkodušných jedincov, sa sotva môže stať univerzálnou obranou voči narastajúcemu cynizmu, ktorý by sme mohli nazvať „denaturovaným náboženstvom“.

Domnievam sa, že do problému „umierania demokracií“ biológia dnes vidí hlbšie než to dokázali politológovia Levitsky a Zibblatt. Jednako však, v našej domácej situácii by sa ich kniha (je prístupná v českom preklade pod názvom „Jak umírá demokracie“) a jej doporučenia mala stať povinným čítaním politickej opozície, ktorá nás zabáva kocúrkovským handrkovaním sa o budúce vládne pozície. Štvrtá (a či piata?) vláda Roberta Fica by uvoľnila západku a viedla ku zgúľňaniu sa Slovenska do priepasti, do ktorej sa už prepadli dve krajiny našich postkomunistických susedov.

Neisté výhľady

Vynútená deštrukcia SZS bola jednou z príčin, prečo sa komunistický systém rozsypal. Dejiny sa neopakujú, ale zlyhanie komunizmu je varovaním, že ľudská prirodzenosť sa nemení. Naďalej v sebe nesíme potenciál pre dobro a zlo, ktorý sa dávno a natrvalo zabudoval do biologickej výbavy našich predchodcov v africkej savane. Výhľady ľudstva sú neisté: nemáme nijaké predstavy, ako zastaviť oslabovanie a rozpad dnešných SZS a nájsť primeranú náhradu.

Autor je biológ